

Instytut Języka Polskiego PAN
Warszawa

JANUSZ RIEGER

Dwa drobiazgi ze słowotwórstwa łemkowskiego

Deux détails de la formation des mots en patois de la région de *Łemkowie*

W latach siedemdziesiątych rozpocząłem zbieranie materiałów dialektalnych na Łemkowszczyźnie, początkowo z myślą o potrzebie zgromadzenia danych porównawczych do atlasu gwar bojkowskich¹, później — o słowniku². Starając się zebrać jak najwięcej derywatów zapisywałem m.in. nazwy żon i córek, nazwy pól po uprzątniętych uprawach, nazwy słomy i liści roślin uprawnych. Okazało się, że te właśnie grupy dają pewne zróżnicowanie obszaru. Nazwy żon przedstawiłem już wcześniej³, teraz chciałbym pokazać określenia ściernisk i liści⁴. Oczywiście po wysiedleniu Łemków z terenów na

¹ *Atlas gwar bojkowskich*, opracowany głównie na podstawie zapisów Stefana Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera, t. I–VII, Ossolineum, Wrocław 1981–1991.

² Zob. słowniczek łemkowski w: J. Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Semper, Warszawa 1995. Większy słownik znajduje się w przygotowaniu.

³ J. Rieger, *Określenia żon w gwarach łemkowskich i pogranicza łemkowsko-bojkowskiego* [w:] *Slawistyczne studia językoznawcze*, Ossolineum, Wrocław 1987, s. 299–307.

⁴ Nazwy ściernisk i pól po uprawach oraz nazwy słomy i liści na pograniczu łemkowsko-bojkowskim zostały przedstawione wcześniej, por. J. Rieger, D. Mierzejewska, T. Pluskota, *Z leksyki i słowotwórstwa pogranicza łemkowsko-bojkowskiego* [w:] *Języki i literatury wschodniosłowiańskie* (Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej, Łódź 14–15 czerwca 1976), Łódź 1976, s. 21–28. Uzupełnione dane podaje w swej pracy magisterskiej T. Pluskota (*Iz leksiki bojkovsko-lemkovskogo pograničja: nazvanija rastenij i životnych*, Łódź 1976 — maszynopis, mapki).

północ od Karpat w latach 1945–1947 można było przeprowadzić eksplorację jedynie orientacyjną, ale materiał okazał się wystarczający dla ogólnego scharakteryzowania obszaru.

Z zebranego materiału wynika, że pole po zebranych uprawach na całej prawie Łemkowszczyźnie jest określane za pomocą derywatów z suf. *-ysko*, np. *pšenyčysko*, *pšenyčnysko*, *vivsysko*, (*vivšanyško*, *ovšisko*), *žytńisko*, *jařčysko* ‘pole po jęczmieniu’, *buračysko* (*rumptysko*, *runktysko*), *bandurčysko* (*banduryško*, *grulisko*, *komperysko*, na pograniczu łemkowsko-bojskowskim też *kartoŕysko*) ‘pole po ziemniakach’, *horošysko*, *karpetyško* ‘pole po brukwi’, *trebyčnysko* ‘pole po *trebyczu*, rodzaju koniczyzny’, *kapustysko*. Z przytoczonych tu zapisów niektóre notowałem w wielu punktach, niektóre w kilku lub wręcz w jednym⁵. Natomiast we wschodniej części obszaru łemkowskiego nad Oslawą i Solinką oraz na wschód od Laborca bardzo często można spotkać nazwy z suf. *-anka*: *pšenyčńanka*, *jařčanka*, (*višanka*), *žytńanka*, *bandurčanka*, *kartoŕlanka*. Na pograniczu łemkowsko-bojskowskim częstokroć występują w tej samej wsi nazwy na *-ysko* i na *-anka*, np. w 5R *žytņysko*, *kartoŕysko* i *pšenyčanka*, *buračanka*, 14R i 15R *kartoŕlanka* i *buračysko*, w 16R jest też *pšenyčanka* i *komanyčysko* ‘pole po koniczyźnie’ itd., z kolei w 13R jest *kartoŕlanka* i *buračanka*, w 28S jest *bandur’anka* i *kapuścanka*. Podobnie ogólna nazwa ścierniska (czasem tylko po jednym ze zbóż), która brzmi na Łemkowszczyźnie *steren*, *sterńa*, *sternysko* na pograniczu łemkowsko-bojskowskim nazywa się i *sternysko*, i *sterńanka*; formę z suf. *-anka* zapisałem także na południowy wschód od Dukli (Daliowa, punkt 33); w Waradce (punkt 77b) *sterńanka* to ‘to, co sterczy na *stereni* (to, co pozostało po ścięciu zboża)’. Sporadycznie zanotowałem nad Ondawą na środkowej Łemkowszczyźnie i na pograniczu łemkowsko-bojskowskim na wschód od Leska określenia z suf. *-yca*: *vivšanyca*, *žytņyca*.

Dodać trzeba, że na całej Łemkowszczyźnie, a także na pograniczu łemkowsko-bojskowskim nazwy słomy urabiane są za pomocą suf. *-anka*, np.: *jařčanka*, *pšenyčńanka* (*pšenyčanka*), *višanka* (*ovšanka*), podobnie z suf. *-anka* tworzone są nazwy łodyg grochu, np. *horošovjanka*, *horočńanka*, *horošanka*. Tylko u informatora z Grabia E. Wolnicz-Pawłowska zapisała obok *jařčanka*, *pšenyčńanka*, *višanka* także *žytńica*.

Nazwy liści tworzone są często za pomocą suf. *-anka*: *bandurjanka* (*grulanka*, *komperjanka*, *badyłanka*, *bulanka*, *kartoŕlanka*, *natyńanka*), *buračanka*, *horošanka* (*horošovjanka*, *horočńanka*), *morkovjanka* (*morkovčanka*,

⁵ Tu i dalej stosuję pisownię ujednoliconą, w szczególności nie zaznaczam *n* tylnojęzykowego przed spółgłoskami tylnojęzykowymi, miękkości *l*. Lokalizację większości zapisów podano w słowniczku łemkowskim (por. przypis 3, tamże rozwiązanie numerów punktów) oraz w artykule wymienionym w przyp. 4, więc jej tutaj nie powtarzam.

natyńanka), ale na wschodnim krańcu Łemkowszczyzny występują także określenia z suf. *-ańa*: *bandurčańa*, *natyńa* ‘liście z buraków’, bądź *-yńa*: *buračyńa* (często z *y* rozszerzonym pod akcentem do *ȳ* lub *ē*). Na całej Łemkowszczyźnie oraz na pograniczu łemkowsko-bojkowskim można też spotkać z rzadka określenia z suf. *-yca*: *markvjanycyca* (*markovyca*), zaś na południowej Łemkowszczyźnie sporadycznie zapisałem nazwy na *-yna*: *bandurčyna* oraz *rumptyna* (*runklyna*) ‘liście buraczane’. Często liście nie mają jednak specjalnej nazwy, mówi się po prostu *natyna komperjana*, *natyna*, *była* (o liściach ziemniaczanych), *łyśca buračany*, *łyśt’a* z *burakiv*, *łyśca*, *łyśca runklove*, *runklova natyna* (o liściach buraczanych), *natyna markvova*, *natyna*, *natyńa*, *nat’* (o liściach marchwi).

Na mapie 3 nie zmapowano nazw nie związanych etymologicznie z nazwami roślin uprawnych: dla oznaczenia liści ziemniaków — w 15 *natyńanka*, w 67, 76a i 77a, 10R *bylanka*, w 68, 1R, 2R, 4R, 5R i 16R *badylanka*; dla oznaczenia liści buraka — w 44, 56 i 56a *natyńa*; dla oznaczenia liści marchwi — w 16, 44 i 56 *natyńa*, w 54 i 1R *natyńanka*.

W artykule przedstawiono nazwy pól po zebranych uprawach, nazwy słomy oraz nazwy liści roślin uprawnych w gwarach łemkowskich i na pograniczu łemkowsko-bojkowskim po obydwu stronach Karpat. Dane w istotny sposób uzupełniają studium J. Zakrewskiej, które w zakresie nazw pól nie objęło Łemkowszczyzny, znajdującej się w granicach Polski i daje niepełny obraz ze Słowacji⁶.

Nazwy pól (po zbożu, po ziemniakach) na *-ysko* na całej prawie Łemkowszczyźnie (nazwy pól po zbożu także na pograniczu łemkowsko-bojkowskim) nawiązują do nazw gwar polskich i wschodniosłowackich, nazwy na *-anka* na wschodniej Łemkowszczyźnie i na pograniczu łemkowsko-bojkowskim nawiązują do obszarów ukraińskich położonych dalej na wschód, a wyjątkowe nazwy na *-yca* nawiązują do gwar wschodniozakarpaccich w okolicach Chustu i Rachowa (por. mapkę nr 2 na s. 31 w monografii J. Zakrewskiej oraz mapę 93 „pole po owsie” i 94 „pole po konopiach” w tomie III atlasu słowackiego⁷).

Nazwy liści i nazwy słomy z sufiksem *-anka*, dominujące na badanym obszarze, notowała także J. Zakrewska, a nawiązują one do gwar naddnieśtrańskich. Nie notowane przez Zakrewską nazwy na *-ańa*, *-yńa*, występujące na wschodniej Łemkowszczyźnie i na pograniczu łemkowsko-bojkowskim nawiązują do nazw bojkowskich; południowołemkowskie nazwy na *-yna*

⁶ J. Zakrevs’ka, *Narysy z dialektnoho slovotvoru v areal’nomu aspekti*, Naukova dumka, Kyjiv 1976.

⁷ *Atlas slovenskeho jazyka*, t. III, Veda, Bratislava 1981.

nawiązują do nazw huculskich; sporadyczne nazwy na *-yca* nie znajdują nawiązań w pobliskich gwarach ukraińskich, ale znajdują je w zachodniosłowackich i sporadycznie — środkowosłowackich (por. mapkę nr 9 na s. 87 cytowanej już monografii oraz mapę 81 „słoma z owsa” wspomnianego wyżej atlasu słowackiego).

Załączone mapki ilustrują przedstawione wyżej zjawiska (numeracja punktów jak w książce *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, por. przyp. 2; punkt 25 to Ożenna lub Żydowskie).

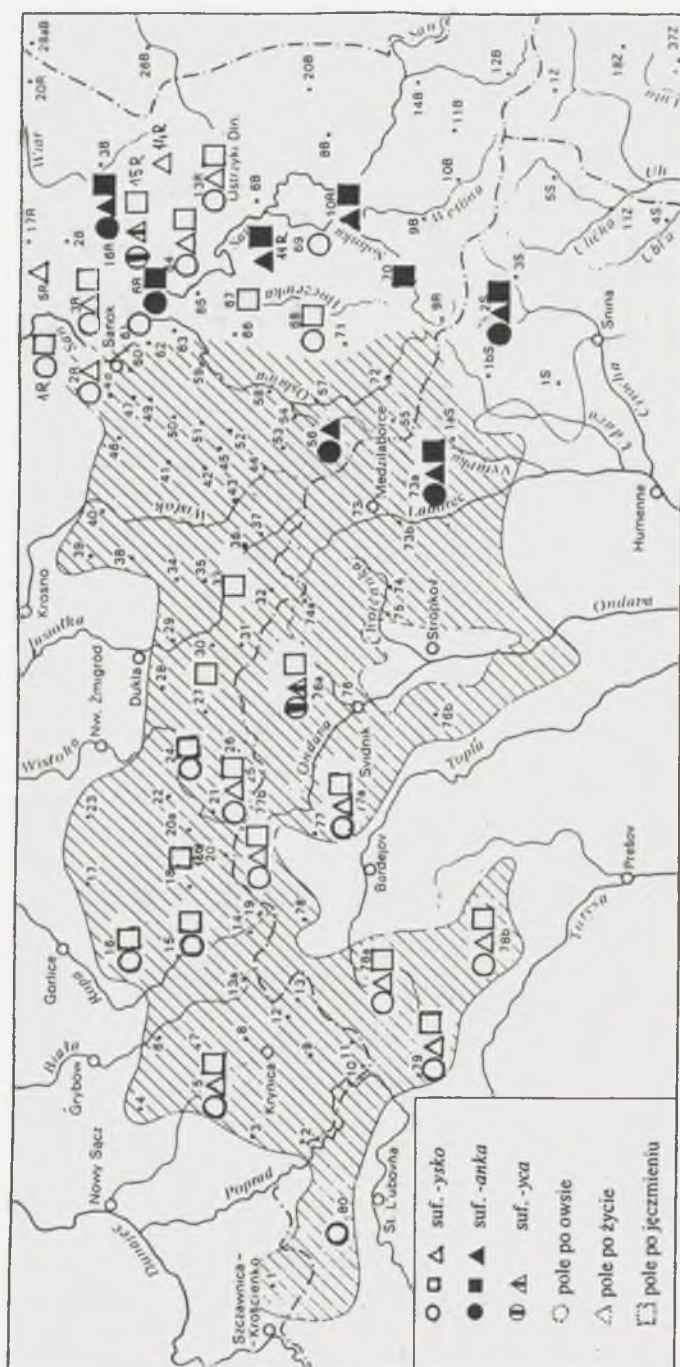
Prawdopodobnie materiały zbierane do dużego słownika łemkowskiego (także na ziemiach zachodnich), przynoszące nowe nazwy i nowe punkty uzupełnią przytoczone wyżej dane i będzie trzeba jeszcze powrócić do tych zagadnień.

RÉSUMÉ

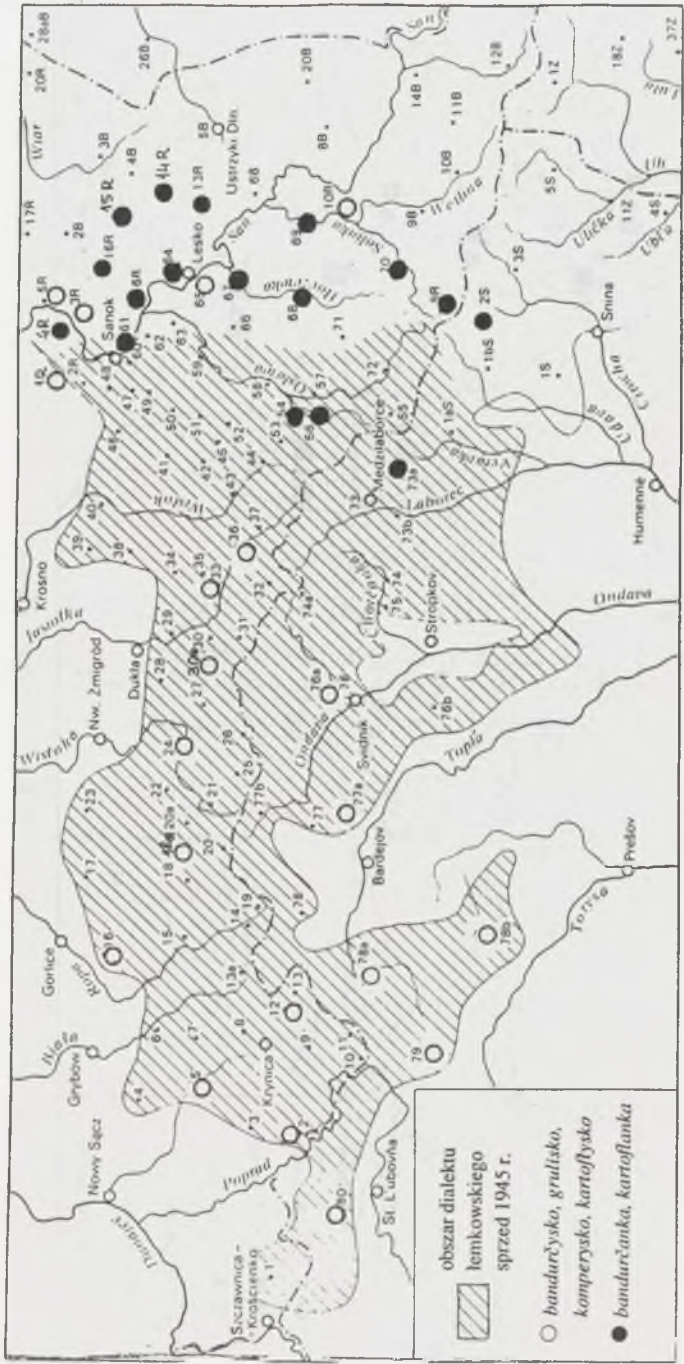
L'article présente une analyse des noms de champs après la récolte, des noms de paille et de ceux de plantes cultivées qui font partie du patois des *Łemkowie* (autrefois appelés *Rusnaki*) et du patois parlé aux confins de la région de *Łemkowie* et de celle de *Bojkwie*, située des deux côtés des Carpates. Ces données complètent l'étude de J. Zakrewska qui — dans le domaine des noms de champs — ne comprend pas les terrains polonais habités par *Łemkowie* et qui donne une image incomplète de la Slovaquie.

Les noms de champs (après la récolte des pommes de terre et du blé) terminés par *-ysko*, employés dans presque toute la région de *Łemkowie*, (ainsi que les noms de champs après la récolte du blé, employés aux confins de la région de *Łemkowie* et de celle de *Bojkwie*) sont liés aux noms des patois polonais et aux noms des patois de l'est de la Slovaquie. Les noms avec la terminaison *-anka*, employés dans la partie orientale de la région de *Łemkowie*, sont liés aux patois de l'Ukraine orientale et aux patois de la Slovaquie orientale. Les noms terminés par *-yca*, employés très rarement, sont liés aux patois de la région de Chust et de celle de Rachow (comparer avec la carte N°2 sur la page 31 de l'ouvrage de J. Zakrewska et avec la carte N°93 — le champ après la récolte de l'avoine et la carte N°93 — le champ après la récolte du chanvre qui se trouvent dans le troisième volume de l'atlas slovaque).

Les noms de feuilles et les noms de paille avec les suffixes *-anka*, prédominants sur les terrains examinés et qui font l'objet de la recherche de J. Zakrewska, sont liés aux patois parlés aux bords du fleuve Dniestr. Les noms avec les suffixes *-ańa*, *-yńa*, qui n'ont pas été examinés par Zakrewska, employés sur les terrains orientaux de la région de *Łemkowie*, sont liés aux noms du patois parlé par *Bojkwie*; les noms terminés par *-yna*, employés dans la partie sud de la même région, sont liés aux noms hucules; les noms avec le suffixe *-yca*, employés très rarement, n'ont pas de liaison avec les patois ukrainiens, par contre, ils sont liés aux patois parlés en Slovaquie occidentale (comparer avec la carte N°9 sur la page 87 de l'ouvrage cité et avec la carte N°81 de l'atlas slovaque mentionné ci-dessus).

Mapa 1. Pole po zbożu

Mapa 2. Pole po ziemniakach

